

Inesa Szulska

Modernizm(y) Wilna – w kręgu polilogu kultur

Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904-1915*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius 2007, 371 s.

Nowy kierunek badań nad lokalną odmianą modernizmu, zainicjowany przez litewskiego badacza historii literatury Mindaugasa Kvietkauskasa w pionierskim studium *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904-1915* (*Kontrapunkty literatur wileńskich: wczesny modernizm, 1904-1915*) stanowi bardzo ważne, wręcz przełomowe otwarcie się na wielogłosowość literatur ukształtowanych przez *genius loci* Wilna. Zainteresowanie się ponadnarodowym charakterem modernizmu, powstałego na początku XX wieku na styku pięciu kultur (litewskiej, polskiej, żydowskiej, białoruskiej i rosyjskiej), gdzie niemal jednocześnie doszło do przełomu estetycznego zmierzającego ku nowoczesności, zaowocowało nader ciekawą analizą polilogu kultur z perspektywy dotychczas właściwie nieobecnej w refleksji historyków, literaturoznawców i historyków kultury, prowadzących badania zamykające się głównie w obrębie jednej literatury i kultury narodowej¹.

Prekursorskie wydaje się już samo nakreślenie zjawiska i wytyczenie jego głównych konturów: wskazanie miejsc wspólnych w dorobku twórców piszących w różnych językach, zakresu przenikania się idei, pośrednictwa w przekazywaniu treści zachodnioeuropejskiego modernizmu, co

¹ A. Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999; П. Лавринцев, *Русская литература Литвы. XIX – первая половина XX века*, Вильнюс 1999; A. Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo: lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis*, Vilnius 1998; J. Žėkaitė, *Modernizmas lietuvių prozoje*, Vilnius 2002; R. Tūtlytė, *Literatūrinis jugendas. Tarp tradicijos ir modernumo*, „Literatūra” 2003, 45 (1); *eadem*, *Lietuviškasis jugendas*, „Metai” 2005, nr 4; A. Mykoliaitytė, *Jugendo stilistika lietuvių ir latvių prozoje*, Kaunas 2004; *XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židinys – Wilno pradžioje XX wieku: ognisko modernizuojančiąją kultūrą*, (red.) L. Laučkaitė, Vilnius 2004.

pozwoili na odstnienie szczeglnego kulturowego wymiaru wileńskiej moderny. Zapożyczony z terminologii muzycznej „kontrapunkt” wymieniony w tytule – to cechy wspólne, występowanie podobnych idei, założeń, podobieństw światopoglądowych w literaturach rozwijających się osobno, a jednocześnie równolegle, traktowane jako dopełnienie czy dialog – nader trafnie ujmuje podstawowe cechy tego studium. Co ważne, Mindaugas Kvietkauskas czyta i równolegle interpretuje omawiane utwory literackie, teksty publicystyczne i wspomnienia w językach oryginału (litewskim, polskim, białoruskim, rosyjskim i jidysz).

W pierwszym rozdziale pracy *Vilniaus literatūrą polilogas XX a. pradžioje: tyrimo atramos (Polilog literatur wileńskich na początku XX wieku: punkty orientacyjne badań)* autor przybliży obraz Wilna sprzed stu laty, kiedy kilka lokalnych kultur jednocześnie przeżywało swoje doświadczenie nowoczesności. Poszczególne lata (obejmujące okres pomiędzy rokiem 1904 a 1915) wyznaczają etapy modernizowania życia kulturalnego miasta, którego efekty widoczne są w pojawieniu się nowych nazwisk w literaturach etnicznych, ożywieniu ruchu czasopiśmienniczego i aktywności krytyki literackiej. Dla kultury litewskiej to czas ukazywania się w Wilnie almanachów literacko-artystycznych („Vaivorykštė”, „Aušrinė”, „Pirmasai Baras”), pisarstwa Žemaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, sióstr Lazdynų Pelėda, J. Biliūnasa, I. Šeiniusa, V. Krėvė, L. Giry, B. Sruogi, J. Savickisa, S. Kymantaitė-Čiurlionienė; dla polskiej – okres działalności grupy artystycznej „Banda” (i wydanych przez nią „Żórawców”), obecności w kulturalnym życiu miasta Cz. Jankowskiego, F. Ruszczyca, E. Jeleńskiej-Dmochowskiej, J. Jankowskiego, Z. Kleszczyńskiego, M. Römera; dla kultury żydowskiej – modernistycznego pisma „Literarische Monatsschrift”, twórczości P. Hirschbejna, A. Wajtera-Dziewieniskiego, L. Najdusa, Sz. Nigera, D. Eijnhorna, Z. Rejzena; dla strony białoruskiej – pisma „Наша Ніва”, aktywności twórczej J. Kupały, J. Kołasa, A. Paszkiewicz-Ciotki, M. Bahdanovicza, M. Hareckiego, Z. Biaduli, V. Lastoŭskiego; dla kultury rosyjskiej – pism „Северо-Западное Слово”, „Новая Заря”, „Литературно-Театральный Курьер”, „Молодые Порывы”, pisarstwa i działalności na różnych polach E. Beskina, J. Szvedera, A. Dechtereva, G. Deszkina, M. Krainskiego.

Porównawcze badanie szeroko zakreślonego pola penetracji historycznoliterackiej wymagało nieszablonowego, niekiedy wręcz nowatorskiego podejścia w odnalezieniu i zdefiniowaniu zjawisk wileńskiej moderny. Połączenie metod tradycyjnej komparatystyki z dyskursem postkolonialnym i metodami hermeneutycznej lektury wybranych do analizy dzieł okazało się nader skuteczne w tropieniu kulturowych efektów koegzystencji wielu narodów. Ważne jest uchwycenie specyfiki opisywanego w kate-

goriach historycznoliterackich i kulturowych *genius loci*, określonego przez autora studium jako wczesny wileński modernizm w literaturze, którego zakres w myśl Kvietauskasa ma objąć nie tylko twórców lokalnych, ale także wskazać literatów tu nieobecnych, traktujących gród nad Wilią jedynie jako punkt odniesienia w swojej twórczości. W ten sposób badacz litewski otworzył perspektywę niezmiernie ciekawą poznawczo – odczytania w szerszym kontekście dorobku twórców, których ze względu na oryginalny status trudno ulokować w obrębie jednej kultury (jak Maksim Bahdanowicz), a przy okazji udowodnił na konkretnych przykładach możliwość istnienia modernizmu ponadkulturowego, osobliwej odmiany zrodzonej w atmosferze wielokulturowego Wilna.

Kompleksowe ujęcie literackich efektów badanego zjawiska poprzedza zarysowanie warunków kształtowania się lokalnej odmiany modernizmu w wymiarze społecznym (roli warstwy mieszczańskiej, urbanizacji, oznak postępu i uprzemysłowienia, m.in. w wileńskich koloniach Banku Ziemskiego J. Montwiłła). Rozdział *Modernizmo preliudai XIX-XX a. paribyje* (*Preludia modernizmu na przelomie XIX i XX wieków*) ponadto przynosi dobrze udokumentowane rozpoznanie inicjalnych przejawów modernizmu sprzed 1905 roku w różnorodnych literaturach Wilna (m.in. w twórczości J. Zeland-Dubelt, E. Jeleńskiej-Dmochowskiej, E. Szvedera, K. Puidy, St. Szadurskiej).

Autor studium w trzecim rozdziale pracy *Individualizmo ir maišto proveržis 1904-1907 m. (Eksplozija indyvidualizmu i buntu w latach 1904-1907)*, wychodząc od nakreślenia społecznych przesłanek prometejskich postaw młodych twórców, odsłania nie tyle mieszczańskie, co robotniczo-socjalizujące zaplecze ideowe lokalnych ruchów modernistycznych. Sformułowana na tej podstawie diagnoza, iż zbiorowe doświadczenie trwania w masie i skrajne doświadczenie urbanizacji podsyciło społeczno-polityczne zaplecze rewolucji 1905 roku w Wilnie, z nowej perspektywy ukazuje heterogeniczność poglądów ówczesnych wileńskich twórców. Uważna lektura prasy, przeprowadzona przez Kvietauskasa, prowadzi w kierunku rekonstrukcji nader złożonej atmosfery światopoglądowej burzliwego roku 1905 (konglomeratu indywidualistycznych pierwiastków filozoficznych zaczerpniętych z dzieł F. Nietzschego, idei gnostyckich i socjalizujących, tradycji romantycznej). Przy tej okazji litewski historyk literatury wnikliwie tropi miejsca wspólne, m.in. w twórczości żydowskiego socjalisty i polityka Arona Wajtera, publicystów i literatów litewskich (O. Pleirytė-Vaidilutė, J. Jasaitisa-Karuży). Postawę prometejską, tworzenie mitologizującego ją dyskursu uważa badacz za cechę wspólną dla różnorodnych literatur Wilna w latach 1904-1907. Zdefiniowane zjawisko Kvietauskas wiąże wprost z młodopolskim prometeizmem spod znaku J. Kasprowicza,

T. Micińskiego, J. Żuławskiego, St. Przybyszewskiego, rozumianym jako bunt przeciwko dotychczasowemu systemowi wartości, zmierzającym ku egzystencjalizmowi. W tym kontekście został omówiony powstały w jidysz dramat Uriaha Katzenlliebena *Kraft un libe* (1904) jako pierwszy zwiastun indywidualistycznego buntu wobec tradycji i konwencji społecznych na tle innych żydowskich pisarzy, m.in. Ajzika Meira Dziewieniskiego (Arona Wajtera) i Pereca Hirszejna. Osobno Kvietkauskas omawia proces przyswajania przez literaturę litewską pierwiastków prometejskich na podstawie wybranych utworów Jonasa Biliūnasa, korzysta przy tym z innych niż dotychczas obowiązujące narzędzi interpretacyjnych. Cenne badawczo wydaje się ewolucyjne potraktowanie zjawiska prometeizmu w literaturze różnych narodów, wskazanie etapów przyswajania wybranych motywów prometejskich i dalszej transformacji w kierunku groteski, kryzysu języka czy egzystencjalizmu, co pozwala na dostrzeżenie pierwszych oznak wewnętrznej krytyki modernizmu artykułowanej poprzez jego twórców.

W następnym rozdziale *Literatūros autonomija: grožio ir sintezės paieškos nuo 1908-ųjų* (*Autonomia literatury: poszukiwania piękna i syntezy od roku 1908*) Kvietkauskas charakteryzuje czas represji po rewolucji 1905 roku, skutkującej pojawieniem się swoistej miejscowej odmiany „spleenu” (w tym obszarze badacz lokuje różne przejawy indywidualistycznego estetyzmu w jego „apolińskiej” odmianie, łączonej z neoromantyzmem). Poczynione ustalenia (dotyczące specyfiki zaobserwowanych etapów kształtowania się wileńskich „modernizmów”, ideowego podłoża poszczególnych nurtów, związku z aktualnymi dynamicznymi procesami społeczno-politycznymi, rzutującymi na intensywność zjawisk kulturowych) przynoszą nowe rozpoznania na temat specyfiki neoromantyzmu i prometeizmu. Zjawiska te ilustrują przykłady zaczerpnięte z różnych form aktywności lokalnych twórców, m.in. grup artystycznych („Banda” i „Koło Artystyczne” skupiających polskich artystów z F. Ruszczycem na czele) i prasy (głównie wydawnictw artystycznych w różnych językach, w tym czasopism „Literarische Monatschrift”, „Tygodnik Wileński”, „Vaivorykštė” i almanachów artystycznych „Žórawce”, „Костёр”, „Лепестки”).

W rozdziale zamykającym studium *Daugialypės tikrovės patirtys 1912-1915 m. kūriniuose* (*Doświadczenie wieloaspektowego wymiaru rzeczywistości w utworach z lat 1912-1915*) na bogato udokumentowanych przykładach zaczerpniętych z różnych literatur Kvietkauskas śledzi dalszy rozwój lokalnej odmiany modernizmu, w jej odmianie neoromantycznej (w zakresie estetyki i postaw podmiotu). Tu znalazło się miejsce dla wileńskiej masonerii, działalności krajowców, ponadnarodowe inicjatywy kulturalne (jak wydanie almanachu „Dzień Artystyczny” w pięciu językach, lokalne nowości naukowe, m.in. nowoczesne badania psychologiczne

M. Kraińskiego). Fragmenty poświęcone wileńskiej twórczości polskich poetów Jerzego Jankowskiego i Zdzisława Kleszczyńskiego (tradycyjnie łączonych z późniejszą awangardą) sprzed I wojny światowej stanowią ciekawy przyczynek do badań o mniej znanych, modernistycznych korzeniach ich spuścizny literackiej. Równolegle omówione zostały przejawy relatywistycznego światopoglądu w ówczesnej litewskiej prozie (powieści *Bangos siaučia* I. Seiniusa), literaturze białoruskiej (twórczości M. Hareckiego i M. Bahdanovicza) i żydowskiej (na przykładzie poezji L. Najdusa).

Pracę *Vilniaus literatūrą kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904-1915* wieńczy syntetyczne zakończenie, przynoszące rekapitulacją poczynionych w trakcie studium wniosków szczegółowych oraz obszerne streszczenie całości w języku angielskim.

Nie ulega wątpliwości, iż omawiana praca przynosi wiele istotnych i odkrywczych ustaleń, ważnych dla dalszych badań na temat europejskiego modernizmu w jego lokalnej, środkowoeuropejskiej odmianie. Mindaugas Kvietkauskas unika pokusy klasyfikowania badanego materiału według zakorzenionych „-izmów” (symbolizmu, neoromantyzmu, moderny/jugendy, impresjonizmu, dekadentyzmu, ekspresjonizmu), w zamian proponując wytyczenie procesualności „modernizowania” się literatur w Wilnie na podstawie analizy wielojęzycznych dzieł, które by wprowadzały w atmosferę moderny (europejskiej i zarazem lokalnej). Niewątpliwy walor studium stanowi wskazanie miejsc wspólnych, gdzie da się ulokować twórców osobnych w poszczególnych literaturach narodowych, którzy dopiero w perspektywie szerszej (też ze względu na bilingwizm twórców epoki) stają się partnerami w procesie modernizacji. Z powodzeniem została tu wykorzystana Bachtinowska kategoria „polilogu” jako wielogłosowej (a jednocześnie nietracącej na samodzielności) wymiany idei, form, motywów w czasie przełomowym dla rozwoju większości kultur narodowych obecnych w Wilnie. Przy tym, co ważne, litewski historyk literatury wnikliwie penetrujący zjawiska świadczące o symultanicznej egzystencji wybranych tematów modernistycznego światopoglądu w jednej miejskiej przestrzeni efekty swoich obserwacji formułuje z subtelnym wyczuciem niebezpieczeństw zbyt daleko posuniętych generalizacji. Dlatego też przesłanie studium *Vilniaus literatūrą kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904-1915* stanowi bogato uargumentowaną interpretację zjawiska dialogu jako formy wymiany kulturowej, spotkania z Innym, pozwalającym na dookreślenie własnej pozycji czy wręcz odmienności w obrębie analizowanych literatur etnicznych (w epoce konfliktów narodowościowych i kształtowania się odrębnych nacjonalizmów). Cieszy więc, że tak imponująco szeroko nakreślone przez Mindaugasa Kvietkauskasa pole interferencji różnych jakościowo modernizmów w przestrzeni Wilna lat

1904-1915 znalazło już swoją kontynuację w postaci nowszych prac naukowych, zmierzających do poszukiwań innych aspektów dialogu kultur litewskiej, polskiej, rosyjskiej, żydowskiej i białoruskiej w tym mieście².

---

² Por. *Imperinis Vilnius (1795-1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*, (opr.) A. Lapinskienė, Vilnius 2009.